

Gülnarə Ədhəm qızı İsmaylova, Aynirə Mahama qızı Nəzirova⁵
İNGİLİS DİLİNDƏ İSMİN HAL KATEQORİYASININ
FUNKSIONAL VƏ SİNTAKTIK TƏSNİFATI

Giriş. İsmnin hal kateqoriyası müasir ingilis dilində ciddi mübahisə doğuran məsələlərdən biridir. İsmnin hal kateqoriyasından bəhs edərkən iki ciddi linqvistik problemlə üzləşirik:

- 1) Müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyası mövcuddurmu?
- 2) Əgər müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyası mövcuddursa, ondamüasir ingilis dilində ismin neçə halı var? Müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyası iki mənada işlənir.

- 1) Semantik və ya məntiqi
- 2) Sintaktik (funksional)

Semantik hal kateqoriyası konsepsiyası 1960-cı illərdə Ç.Filmor tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Belə ki, Ç.Filmor ismin hal kateqoriyasının semantik-sintaktik təsnifatını vermişdir. Onun təsnifatına görə, müasir ingilis dilində ismin 6 halı var. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Agentive case. John opened the door.
- 2) Instrumental case. The key opened the door.
- 3) Dative case. John believed that he would win.
- 4) Facitive case. The key was damaged.
- 5) Locative case. Chicago is windy.
- 6) Objective case. John stole the books (1, s. 45-49).

Əsas hissə. İsmnin hal kateqoriyasının sintaktik və ya funksional baxımdan təsnifatı dedikdə elementlər arasında qrammatik mənənin olması nəzərdə tutulur. Məs., “oğlanın adı” birləşməsi iki cür verilə bilər: “The boy’s name” və “the name of the boy”. I halda ismin yiyəlik halı sintetik yolla, yəni “s” vasitəsilə, II halda isə analitik yolla, yəni “of” sözü ilə ifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyasını nəzərdən keçirərkən irəli sürülmüş nəzəriyyələri şərti olaraq 4 əsas qrupa bölmək olar.

I. Birinci nəzəriyyə müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyasının onun cümlədəki funksiyasına (cümlədəki yerinə) görə təyin edilməsinə əsaslanır. Bildiyimiz kimi, ingilis dili flektiv dildir, yəni bu dil şəkilçi ilə zəngin deyil, çox vaxt sözlərin cümlədəki funksiyası onların cümlədə yerinə görə təyin edilir.

Məs., Jane gave Tom the book; S—V—İnd.obj.—d.obj.

Verilmiş misaldan göründüyü kimi, bu cümlədə 3 isim var. Bu isimlərin hər biri şəkilçisiz işlənməsinə baxmayaraq üç müxtəlif funksiyada işlənmişdir, yəni onların cümlədəki funksiyaları onların cümlədəki yerinə görə təyin edilir.

M.Doyçbeyn, M.Brayant kimi dilçilər tərəfindən irəli sürülən və klassik latın qrammatikasına əsaslanan bu təsnifata görə müasir ingilis dilində ismin beş halı müəyyənləşdirilir: Nominative, genitive, dative, accusative və vocative. Cümlənin mübtədəsi nominative (adlıq hal), vasitəli tamamlıq dative (yönlük hal), vasitəsiz tamamlıq accusative (təsirlik hal), xitab vocative halda istənilən isimlə ifadə olunur (2, s. 110-112). Yiyəlik halda olan isimlər isə, adətən təyin və bəzi hallarda xəbərin adlıq hissəsi (predicative) funksiyasında olur. Məs.

Xitab—Mübtədə—Xəbər—Vas-li tam-laq—Vas-siz-q
Mary—John—has given—Tom’s brother—all his money.
Vocative—Nominative—genitive/ dative

Bu təsnifata ismin hal kateqoriyasının işlənmə sistemi aşağıdakı kimidir.

- 1) The Nominative case (subject to a verb). Rain falls.
- 2) The Genitive case. Jane’s books are on the table.
- 3) The Dative case. (indirect object to a verb). I gave John a penny.
- 4) The Accusative case. The man killed a rat. The Earth is moistened by rain.
- 5) The Vocative case. (address) Are you coming, my friend?

Beləliklə, bu təsnifata diqqətlə fikir versək görərik ki, morfoloji əlamətlər qarışıq.

II. İkinci nəzəriyyə sözlü hallar və ya analitik hal kateqoriyası nəzəriyyəsidir. Bu birinci nəzəriyyənin məntiqi davamı olub, klassik latın qrammatikasına əsaslanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ismin analitik hal kateqoriyasına malik olması mübahisə doğuran məsələlərdən biridir. Bu da öz növbəsində hal mənəsi bildiren sözlülərin leksik mənaya malik olub-olmaması ilə sıx bağlıdır (3, s. 41-44).

Bu sahədə də dilçilər arasında fikir ayrılığı var: bəzi dilçilər H.Suit, O.P.Sunik belə hesab edirlər ki, sözlüləri leksik mənaya malik deyil, digər dilçilər (V.N.Yartseva, B.S.Xaymoviç, B.I.Roqovskaya) belə hesab edirlər ki, sözlüləri leksik mənaya malikdir. Məsələyə I qrup dilçilərin dedikləri kimi yanaşsaq, yəni belə hesab etsək ki, sözlülər leksik mənaya malik deyil, o zaman müasir ingilis dilində ismin analitik hal formasına malik olduğunu qəbul edə bilərik (4, s. 136-138).

Lakin II qrup dilçilərin fikri ilə razılaşsaq, yəni belə hesab etsək ki, sözlülər leksik mənaya malikdir, o

zaman müasir ingilis dilində ismin analitik hal formasına malik olduğunu demək olmaz. Analitik hal nəzəriyyəsinə irəli sürənlərdən biri C.Körm sözlü ilə birlikdə işləyən ismi- ismin analitik halı hesab edir. Onun fikrincə, “və” for” + isim yönlük halı, “of+isim” yiyəlik halı, “ with+isim” instrumental halı göstərir. C.Körmə görə müasir ingilis dilində ismin 4 halı var (5, s. 58-62).

- 1) The common case (ismin adlıq halı, şəkilçisiz)
- 2) The genitive case (of+noun)
- 3) The dative case (to+noun)
- 4) The instrumental case (with+noun)

Qeyd etmək lazımdır ki, bu nəzəriyyə bir sıra dilçilər tərəfindən qeyri məqbul hesab edilir. Belə ki, B.A.Ilyiş qeyd edir ki, əgər bu nəzəriyyə inansaq, onda bütün sözlülər ilə işləyən isimləri ismin analitik halı hesab etmək lazım gələr ki, bu da qeyri-mümkündür (6, s. 88-96).

Üçüncü nəzəriyyə məhdud hal nəzəriyyəsi adlanır. Bu nəzəriyyə H.Suit, O.Yespersen, A.İ.Smiritski, L.S.Barxudarov, O.İ.Musayev və başqaları tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu nəzəriyyə ismin iki qrammatik halı: adlıq hal (the common case) və yiyəlik halı (the genitive case) oppozisiyasına əsaslanıb. Oppozisiyanın güclü tərəfi ismin yiyəlik halıdır, çünki onun “s” kimi morfoloji əlaməti var. Oppozisiyanın zəif tərəfi ismin adlıq halıdır, çünki onun heç bir morfoloji əlaməti yoxdur (7, s. 134-139).

Qeyd etmək lazımdır ki, ismin hal kateqoriyasının sintaktik əlaqələrin göstəricisi olmaq konsepsiyası prespektiv, qeyri-struktur, struktur-deskriptiv dilçilər tərəfindən də qəbul edilmişdir.

H.Suitin (1925) fikrincə, hal kateqoriyası sintaktik və ya morfoloji yolla gerçəkləşən bir əlaqədir. O, ismin dəyişən və dəyişməyən hallarını müəyyən edir. Dəyişməyən hal flektiv dillərin nominative (adlıq hal), accusative (təsirlik hal) və dative (yönlük hal) hallarına uyğun gəlir. Dəyişən hal isə genitive (yiyəlik hal) halıdır.

O.Yespersen ismin adlıq (the common case) və yiyəlik (the genitive case) hallarını fərqləndirmişdir. Bəzi dilçilər: R.V.Pens (1947), H.Vaythol (1965), H.Şou (1952) müasir ingilis dilində ismin 3 halının mövcud olduğunu qeyd edirlər: nominative, genitive (posessive) və accusative (objective). Onların fikrincə, əvəzləyin 3 hal forması (I, me, my) olduğu kimi, ismin də 3 hal forması var. Bir çox struktur dilçilərdən fərqli olaraq, H.Vaythol məhdud hal kateqoriyası nəzəriyyəsi ilə razılaşır. Bildiyimiz kimi, hal kateqoriyası bir ismin digər ismə olan münasibətini bildirir. Məlum olduğu kimi, təkdə olan isimlərin yiyəlik halı “s”, cəmdə olan isimlərin yiyəlik halı isə ‘” (apostrof) işarəsinin sözlün sonuna əlavə edilməsi vasitəsi ilə düzəldir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız canlıları bildiren isimlərin və məhdud sayda olan cansız əşyanı bildiren isimlərin yiyəlik halı bu qayda ilə düzəldir. Bundan əlavə, ismin yiyəlik halı yalnız təyin və bəzən predikativ (xəbərin adlıq hissəsi) funksiyasında çıxış edir. Yuxarıda adları qeyd olunmuş dilçilər tərəfindən irəli sürülmüş bu nəzəriyyənin məhdud hal kateqoriyası adlandırılması da məhz bununla əlaqədardır.

IV Dördüncü nəzəriyyəyə əsasən, müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyası yoxdur. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarından Q.N.Vorontsova, A.M.Muxin və başqalarını göstərmək olar. Onlar müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyasının olmaması fikrini belə əsaslandırırdılar.

1. “s” təkcə bir sözə deyil, söz birləşmələrinə də əlavə edilə bilər, məs: **his daughter Mary’s arrival.**
2. “s” təkcə isimlərin deyil, başqa nitq hissələrinin də sonuna əlavə edilə bilər. **Məs. somebody else’s car.**
3. Müasir ingilis dilində yiyəlik halın digər ifadə vasitəsi də var. Bu “of+noun” birləşməsidir. **Məs. the daughter of this man.**

4. Cəmdə olan əksər isimlərin yiyəlik halı sözlün sonuna yalnız ‘” (apostrof) əlavə edilməsilə düzəldir. Bu da şifahi nitqdə isimlərin tək cəm formalarının fərqləndirilməsində çətinlik törədir.

Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının fikrincə, “s” artıq şəkilçi olmaq funksiyasını itirmişdir. Buna görə də “isim+s” artıq ismin morfoloji forması deyil, o, sintaktik konstruksiyadır və müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyası mövcud deyil. Lakin onların bu fikirləri bir sıra dilçilər tərəfindən belə aydınlaşdırılmışdır.

1. “s”-in söz birləşmələrinə əlavə edilməsi hallarına müasir ingilis dilində çox rast gəlinir. Bu 4%-90% nisbətindədir. Bundan əlavə, “s”-in söz birləşmələrinə əlavə edilməsi çox vaxt üslub xatirinə edilir.

2. Mənsubiyyət bildiren “s” adi hissəcikdən (postposition) fərqlənir. Məs. to give up, to put off və s. sözlərindəki “up, off” felə əlavə edilərkən onun mənasını dəyişir, həmişə vurğulu olur. Lüğətdə onların ifadə etdikləri mənə öz əksini tapır. Lakin “s” qrammatik forma olduğu üçün lüğətdə onun isimlə işlənməsi, mənası göstərilir. O, adi “s” suffiksi kimi üç tələffüz edilə bilər.

1. sait və cingiltili samitlərdən sonra —[z]—boy’s, dog’s
2. kar samitlərdən sonra —[s]—host’s, bishop’s
3. fişlilə samitlərdən sonra —[iz]—boss’s, hostess’s

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alsaq, belə nəticəyə gələ bilərik ki, “s” hissəcik (postposition) ilə morfem arasında bir yer tutur. “of” və “s”-in paralel işlənməsinə gəldikdə isə, aydındır ki “s” yalnız canlıları və bir qisim cansız isimləri bildiren sözlərlə işlənir. “of” isə əsasən cansız əşyalarla işlənir. Müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyasından bəhs edərkən prof. Musayev qeyd edir ki, “s” şəkilçisi tarixən hal şəkilçisi olmuş, dilin sonrakı inkişafı prosesində onun işlənmə miqyası qismən daralmışdır. Müasir ingilis dilçilərindən olan Ç.Barberin dediyinə və dil faktlarının sübut etdiyinə görə “s” şəkilçisinin işlənmə miqyası müasir ingilis dilində yenidən genişlənməyə başlamışdır. Bu isə o deməkdir ki, “s” şəkilçisi ilə düzələn ismin hal forması onun paradigmasında daha möhkəm qərarlaşmaq üzrədir. Bu

⁵ Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Xarici dillər kafedrasının müəllimləri

da öz növbəsində bizdə belə bir inam yaradır ki, “s” şəkilçisi diaxron planda hal formantı olmuş və müasir dildə də hal formantıdır, hal şəkilçisidir.

Nəticə. Qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlar “s” və “’” (apostrof işarəsi) mənsubiyyətdən çox başqa mənələrdə işləndiyinə görə onu “possessive case” deyil, “genitive case” adlandırmaq daha düzgün olardı. Əvəzlilərə gəldikdə isə, ənənəvi olaraq əvəzlilərin 4həl var-Nominative- I, we; Objective-me, us; Genitive-my, our; Absolute genitive-mine, ours

Bir çox dilçilərin fikrincə, onlar əvəzlilərin hal forması hesab edilə bilməz. Buna səbəb kimi əvəzlilərin eyni paradiqmaya malik olmamaları, başqa sözlə əvəzlilərin köklərinin ayrı-ayrı sözlərdən ibarət olması göstərilir. Məs. I, me, my, mine; we, us, our, ours; he, him, his, his

Nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, müasir ingilis dilində ismin hal kateqoriyası problemi bu gün də mübahisəli bir problem olaraq qalmaqdadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Filmor Ç. İngilis dilində ismin hal kateqoriyasının semantik-sintaktik təsnifatı. M, 1960, s. 45-49.
2. Nestfield J.C. English Grammar Past and Present L.-1931. page: 110-112.
3. Sweet H. New English Grammar, Logical and Historical part I, Oxford-1904. page. 41-44.
4. Khamovich B.S., Rogovskaya B.I. A course English Grammar M, 1967. page: 136-138.
5. Körn C. Müasir İngilis dilində ismin hal kateqoriyasına dair. M, 1978. s. 58-62.
6. İlyiş B. The Structure of Modern English. M.1974. page: 88-96.
7. Oruc Türksevər (Musayev), İngilis dilinin qrammatikası, B, 2007. səh: 134-139

Açar sözlər: söz sırası, ismin hal kateqoriyası, termin, inkişaf, təsnifat

Ключевые слова: порядок слов, падежная категория существительного, термин, развитие, классификация

Key words: word order, noun case category, term, development. classification

Summary

This article has been dedicated to the category of case of nouns in Modern English. It is known that the category of case in Modern English represents serious linguistic problem. The linguists' opinion differ, firstly, on the occasion of existance of the category of case in Modern English, how many case forms there are in Modern English.

If we approach the issue as group I linguists say, that is, if we consider that words do not have a lexical meaning, then we can accept that the noun has an analytical case in modern English. However, if we agree with the opinion of group II linguists, that is, if we consider that words have a lexical meaning, then it cannot be said that the noun has an analytical case in modern English.

Резюме

Данная статья посвящена категории падежа существительных в современном английском языке. Известно, что категория падежа в английском языке представляет собой серьезную лингвистическую проблему.

Мнения лингвистов расходятся, во-первых, по поводу существования категории падежа в современном английском языке, сколько падежных форм в современном английском языке. Все 4 теории, предложенные разными исследователем в разное время и относительно категории падежа в современном английском языке.

Rəyçi: dos. L.Ələkbərova